

STRAPSNIAI

LIETUVIŲ MOKYTOJŲ TAUTININKŲ DR. J. BASANAVIČIAUS SAJUNGOS VEIKLA (1927–1940)

Dangiras Mačiulis

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

„Tautos ateitis priklauso nuo mokyklos. Jei mokyklos geros, tai ir valstybė stipri. Juk mokykla yra lanksčiausia ir svarbiausia valstybės įstaiga, kur planinga sistema rengia dirvą visiems tautos idealams tarpti. Joje išugdomi visi tautos kultūros ir politikos darbininkai [...]. Jos yra tautos būdo formuotojos, valingumo, aktingumo ir dinamizmo ugdytojos. Mokykla kartu yra ir krašto tautiško židinyje [...]. Mokykloje kristalizuojasi gerieji tautos ypatumai ir raunami blogieji“¹, – taip 1935 m. „Vaire“ buvo formuluojama nacionalinės mokyklos misija, gerokai peržengianti siekį suteikti išsilavinimą. Ją sąlygojo politinis režimas – reikalavimas neapsiriboti vien tik visuomenės apibendrintos patirties perteikimu, bet imtis nuoseklios tautos ugdymo misijos, tai suvokiant kaip ištikimybės etninei bendruomenei ir lojalumo autoritariniam režimui ugdymą. Ši mokykloms patikėta misija itin sureikšmino paties mokytojo, kaip savotiško socialinio inžinieriaus, vaidmenį ne tik mokykloje, bet ir už jos ribų, tačiau tuo pat metu tai turėjo provokuoti autoritarinį režimą atidžiai ją prižiūrėti. Viena vertus, mokytojams patikėta reikšminga misija, kita vertus, valdžios noras ją kontroliuoti skatina atidžiau pažvelgti į su valdžios palaiminimu 1927 m. atsiradusią Lietuvos mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungą, kurios veiklai apžvelgti ir skirtas šis straipsnis.

PROFESINĖ SAJUNGA AR MOKYTOJŲ SOCIALINĖS KONTROLĖS INSTITUCIJA?

1927 m. rugsėjo 3 d. Jurgis Kiaunis, Alfonsas Koncė, Domas Cesevičius, Juozas Mikoliūnas ir Jonas Vališauskas kreipėsi į Kauno miesto ir apskrities

¹ P. Navardaitis, Tautiškos vyriausybės darbai švietimo srity, *Vairas*, 1935, Nr. 4, p. 419.

viršininką prašydami įregistruoti Lietuvos mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos įstatus², kurie netrukus, spalio 8 d., buvo įregistruoti – šią datą ir galima laikyti oficialiu sąjungos gimtadieniu. Įregistruotieji įstatai skelbė, jog „sąjungos ideologiniai principai ir tikslai – tautiškumas ir krikščioniškoji dorovė: a) ugdyti tautišką lietuvių kultūrą ir kelti tautišką sąmonę bei vienybės supratimą, sąjungos pagrindan dedant pedagogiškai tautiškas auklėjimo principas, b) tobulinti Lietuvos mokyklą skiepijant joje tautinius ir krikščioniškosios dorovės principus, c) rūpintis pedagogiško mokslinimo pagrindais“³. 1927 m. lapkričio 26 d. Kaune įsisteigė ir pirmasis sąjungos skyrius – steigėjais tapo Vincas Palukaitis, Jurgis Kiaunis, Juozas Mikoliūnas, Domas Cesevičius, Bronius Kiaunė, Alfonsas Koncė ir Juozas Kviklys⁴.

Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos (toliau – LMTS) veiklos pradžia neatrodė daug žadanti, nes tuo metu Lietuvoje jau veikė dvi mokytojus vienijančios sąjungos: Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga, 1926 m. turėjusi apie 1000 narių, ir Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga. Šios tarpusavy konkuravusios mokytojų sąjungos lyg ir buvo susiradusios savas nišas visuomenėje, leido net savo žurnalus, todėl naująją konkurentę pastebėjo ne iš karto. Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos leidžiamas žurnalas „Mokykla ir gyvenimas“ 1928 m. pradžioje dar teigė, jog Lietuvoje esančios dvi mokytojų organizacijos: profesinė mokytojų sąjunga ir mokytojų katalikų sąjunga, o „svariausia priežastis, kuri skiria tas dvi sąjungas, yra ta, kad mokytojų profesinė s-ga gina laisvą ir nepriklausomą nuo bažnyčios mokyklą ir tikyba laiko privačiu kiekvieno piliečio asmens reikalu, o katalikų mokytojų s-ga palaiko konfesinę mokyklą ir reikalauja, kad tikybai būtų pirma vieta mokykloje“⁵. Tiesa, įtarią ir veiklą varžančią naujojo režimo ranką po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo Lietuvos mokytojų profesinė sąjungą jau buvo pajutusi, teigdama, jog kai kurie Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos skyriai „dabar net vengia susirinkimų daryti“⁶. Ypatingomis malonėmis nauja valdžia neapdovanojo ir mokytojus katalikus vienijančios sąjungos.

Tuo tarpu efemeriškai pradžioje atrodžiusi LMTS nuosekliai augo: 1928 m. turėjo 10 skyrių, kuriems priklausė 250 narių, 1929 m. – 41 skyrių ir 800 narių, 1930 m. – 66 skyrius ir 1150 narių, 1931 m. – 77 skyrius ir 1340 narių, 1933 m. – 84 skyrius ir 1650 narių, 1934 m. rugpjūčio mėn. – 131 skyrių ir 2200 narių⁷,

² Jurgio Kiaunio, Alfonso Koncės, Domo Cesevičiaus, Juozo Mikoliūno ir Jono Vališausko 1927 m. rugsėjo 3 d. prašymas Kauno miesto ir apskrities viršininkui įregistruoti Lietuvos mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos įstatus, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 402, ap. 4, b. 510, l. 1.

³ Mokytojų tautininkų D-ro Jono Basanavičiaus Sąjungos Įstatai (1927 m.), *LCVA*, f. 402, ap. 4, b. 510, l. 2.

⁴ Ištrauka iš 1927 m. lapkričio 26 d. įvykusio Lietuvos mokytojų tautininkų sąjungos Kauno skyriaus steigiamojo susirinkimo protokolo, *LCVA*, f. 402, ap. 4, b. 510, l. 4.

⁵ V. R-gas, Švietimo darbas ir mokytojai Lietuvoj 1918–1928 m., *Mokykla ir gyvenimas*, 1928, Nr. 2, p. 15.

⁶ *Ibid.*

⁷ LMTS Centro valdybos atstovo Bulgarausko pranešimas apie sąjungos veiklą, skaitytas Rytų Lietuvos LMTS narių kongrese 1934 m. rugpjūčio 26 d., *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 9.

1939 m. balandžio mėn. – 202 skyrius ir 2891 nari⁸. Ir pūtėsi ši naujoji sąjunga pirmiausia senųjų sąjungų narių sąskaita. 1930 m. mokytojų profesinės sąjungos leidžiamas žurnalas „Mokykla ir gyvenimas“ rašė: „Tie kurie šiandien sudaro tautininkų mokytojų sąjungą, ligi perversmo arba priklausė profesinei, ar katalikų, arba jokiai sąjungai nepriklausė. Organizuojant po perversmo sąjungą, kai kuriuos tiek profesinės, tiek ir kat. mok. sąjungos narius paėmė ta pati pagunda: stoti naujojon sąjungon dėl šiokių ar tokių patogumų, ramesnės savo būklės ir kita. Gerokai jon nuėjo pavėjų žmogelių“⁹.

Ir kaip LMTS galėjo neaugti, kai politiniam režimui paskelbus tautiškumą nekvestionuojama vertybe, valdžia progai pasitaikius „dar nesusipratusiems“ mokytojams primindavo, jog tautiškai susipratusio mokytojo vieta būtent šioje mokytojų sąjungoje¹⁰. Būti netautiškam reiškė būti nelojaliam valdžiai. Mokytojui tarsi liko vienintelė išeitis – tapti šios sąjungos nariu. Kita vertus, mokytojams ramybės neduodantį politinio režimo reikalavimą tautiškai auklėti jaunąją kartą, sunkiai paties politinio režimo aiškinamą, labai taikliai įvertino Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos leidžiamas žurnalas „Mokykla ir gyvenimas“: „Mūsų tautinio auklėjimo adeptai pirmiausia turėtų ryškiai apibrėžti to auklėjimo sąvoką, išskleisti ir išaiškinti tos sąvokos turinį, nurodyti tautiniam auklėjimui vykdyti priemones ir metodus, o paskui jau šaukti mokytojus tautiškai vaikus auklėti, kaltinti mokyklą netautiškumu. [...] Deja, mūsų tautiškumo adeptai to nedaro. Jie kalba ad hoc, bendromis frazėmis, vartodami problematiškus, neišaiškintus terminus, ir tuo klaidina ir save, ir kitus. Nelaimingi jaunieji inspektoriai, mokytojai ir pagaliau vadovėlių rašytojai, norėdami „madną“ lietuviškumo dvasią pagauti, nežino, iš kurio galo reikia tautinti lietuvišką kaimo piemenuką, į samanotą bakūžę sukimštą mokyklą“¹¹.

Tiesiausias kelias tapti tautišku mokytoju – įsoti į LMTS. Abejojantiems, ar verta žengti šį žingsnį, valdžia paaiškino, jog netapus LMTS nariu ir tautiškumo idealus bus sunkiau pažinti, o ir mokytojų darbas pilnatvę įgaunąs tik tada, kai dirbama mokykloje ir organizacijoje, veikla kurioje – „kiekvieno sąmoningo piliečio dorybė“¹². Tai tapo svariais argumentais, padėjusiais mokytojui apsispręsti.

Absoliučią LMTS narių daugumą sudarė pradinių mokyklų mokytojai – 1934 m. 1900 iš 2200 sąjungos narių¹³. 1935 m. mokytojų sąjunga vienijo 2440 narių: 2035

⁸ V. V., Du reikšmingi mokytojų suvažiavimai Kaune, *Tautos mokykla*, 1939, Nr. 8, p. 187.

⁹ J. Rimantas, Trys Lietuvos mokytojų sąjungos, *Mokykla ir gyvenimas*, 1930, Nr. 1, p. 16.

¹⁰ Mokytojų darbo gairės po Tautos Vado ir Vyriausybės Galvos kalbų, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 12, p. 213.

¹¹ Tautinio auklėjimo reikalu, *Mokykla ir gyvenimas*, 1931, Nr. 1, p. 2.

¹² Mokytojų darbo gairės po Tautos Vado ir Vyriausybės Galvos kalbų, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 12, p. 214.

¹³ LMTS Centro valdybos atstovo Bulgarausko pranešimas apie sąjungos veiklą, skaitytas Rytų Lietuvos LMTS narių kongrese 1934 m. rugpjūčio 26 d., *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 9.

pradinių mokyklų mokytojų, 160 gimnazijų mokytojų, 30 mokyklų inspektorių, 15 amatų mokyklų mokytojų, 100 vidurinių mokyklų mokytojų, 100 kitų mokytojų¹⁴. Taigi 1935 m. LMS nariais buvo pusė pradinių mokyklų bei ketvirtadalis vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų. Pradinių klasių mokytojų LMTS buvo daugiausia ne tik todėl, jog jų apskritai buvo daugiau. Ši mokytojų kategorija buvo labiausiai socialiai pažeidžiama, o tai buvo svari priežastis tapti sąjungos nariu, tikintis įgyti nors menką socialinio saugumo jausmą. Kiti mokytojai į šią sąjungą stėjo tikėdamiesi padaryti geresnę karjerą.

1931 m. pati LMTS vadovybė pripažino, jog kiekybiškai sąjungos gretos auga, tačiau „kokybės atžvilgiu turi dar negerumų“: yra narių, kurie nepakankamai ideologiškai sąmoningi, neparodo „atsidėjimo tautinei idėjai“, o yra ir dėl materialinių ar kitokių sumetimų įstojusių¹⁵. Su šiomis negerovėmis nuspręsta kovoti „ideologiniu ginklu“ 1931 m. sąjungos veiklos plane išryškinant „ideologijos dalykus“, t. y. išipareigojimą rūpintis, kad visi sąjungos nariai „gerai suprastų ir išsąmonintų sąjungos ideologiją ir eitų jos šviečiamu keliu, būtent, kad būtų pagal ideologiją ne tik teoretikai, bet ir praktiškai, kad stengtųsi kvėpti tautines idėjas kitiems, ypač jaunimui. Nariai bus raginami atsidėjus išstudijuoti mūsų tautinės ideologijos kūrėjų – dr. Basanavičiaus, prezidento A. Smetonos, prof. I. Tamošaičio – raštus, skaityti „Vairą“ ir kitą, kas aiškina ideologijos dalyką“. Centro valdyba savo ruožtu išipareigojo rūpintis, kad „tautinės idėjos būtų prisunkti ir vadovėliai, mokykloms skiriami, kad senovės lietuvių tradicijos, meno vertybės nenyktų“¹⁶. Teigdama, jog „ideologijos dalykas kuriai nors organizacijai yra cementas, jungiąs atskirus narius į vieną vienetą, nustatąs veiklos gaires, taktiką, gyvenimo požiūrius“¹⁷, Centro Valdyba kiek anksčiau jau buvo išleidusi Izidoriaus Tamošaičio parašytus sąjungos ideologijos pagrindus. Tiesa, tai buvo greičiau bandymas paaiškinti, kuo gi LMTS skiriasi nuo kitų mokytojų vienijančių sąjungų. Pagrindines I. Tamošaičio mintis pakankamai tiksliai apibendrino mokytojas Antanas Mozūras 1933 m. gegužės 7 d. LMTS Prienų skyriaus visuotiniame susirinkime skaitytoje paskaitoje „Apie L. M. T. Dr. J. Basanavičiaus v. S-gos ideologiją“. Jis teigė, jog profesinė mokytojų sąjunga, nukrypusi į kairę, paneigė tautiškumą ir religiją, o katalikų mokytojų sąjunga, perdaug akcentuodama religiją, „pamiršo tautinius motyvus ir asmens reikalavimus“, tuo tarpu LMTS, pasirinkusi vidurio kelią tarp „dviejų priešingų aršiai tarp savęs besipjaunančių srovių“, stengiasi „kelti tautišką kultūrą, prisilaikydama krikščioniškų doros dėsnių“¹⁸. Aiškumo dėlei tai reikėtų papildyti paties ideologijos pagrindų kūrėjo I. Tamošaičio žodžiais, jog sąjungos „platformos pagrindu dedama“ etika, religija ir tau-

¹⁴ LMTS skyrių atstovų suvažiavimo, įvykusio 1935 m. sausio 3 d., protokolai, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 2.

¹⁵ LMTS 1931 m. veiklos planas (1931 03 01), *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 188, l. 9.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ LMTS Centro valdybos 1930 m. birželio 1 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 1, l. 116.

¹⁸ LMTS Prienų skyriaus visuotinio susirinkimo, įvykusio 1933 m. gegužės 7 d., protokolai Nr. 3, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 156, l. 11.

tiškumas¹⁹. Pasak jo, kalbant apie tautiškumą pirmiausia prieš akis iškyla du tautiškumo ašigaliai: vienas jų „paprastai yra vadinamas kosmopolitizmu, antras – šovinizmu“. Atmesdamas kosmopolitizmą ir šovinizmą jis teigė, jog mokytojų tautininkų sąjungos nariai pasirinko vidurį „tarp dviejų kraštutinumų – tarp internacionalizmo ar kosmopolitizmo iš vienos pusės ir šovinizmo arba nacionalizmo iš antros pusės“²⁰.

Tačiau bene svarbiausias LMTS nuo kitų mokytojų vienijančių sąjungų skiriantis momentas visgi liko nutylėtas – tai besąlygiškas sąjungos lojalumas politiniam režimui, deklaratyviai išdėstytas pirmųjų sąjungos įstatų pratarmėje: „Tikras, tėvynės meile degęs ir savo šaliai atsidėjęs mokytojas nesidairo nei kairėn, nei dešinėn. Jis eina, kaip mūsų dainius pasakė, Lietuvos keliu. Lietuvos keliu eidamas, tikras lietuvis mokytojas, tautininkas, nemato iš svetur atneštų izmų, jiems nesilenkia, jų negarbina“. Mokytojas prilygintas kariui, su ginklu stovinčiam tautiškumo sargyboje: „Karys ir mokytojas – du artimiausi draugai. Ir vienas, ir antras, į internacionalumą nukrypę, nustoja savo reikšmės“²¹.

Pati mokytojų padėtis, ypač dirbančių kaimo pradinėse mokyklose, tarsi piršo išskirtinį vaidmenį. Pasak Antano Smetonos, „niekas taip arti neprieina žmonių, kaip mokytojas, dėl to niekas negali turėti jiems tiek daug įtakos, kaip jis“²². Turint galvoje, jog ketvirtajame dešimtmetyje 80% Lietuvos gyventojų buvo valstiečiai, o pradinės mokyklos mokytojas – dažnai vienintelis kaimo inteligentas, dažniausiai autoritetas jį supančiai kaimo bendruomenei, nesunku suprasti, kodėl valdžia buvo susirūpinusi mokytojų lojalumu. Galima sutikti su J. Rimanto teiginiu, jog didžiausias LMTS atsiradimo motyvas buvo valdžios „noras turėti savotiško savo valstybinio tvarkymo šalininkų mokytojuose, tų mokytojų grupavimas tam, kad jie šių dienų valstybinei santvarkai paremti auklėtų naują kartą“²³. LMTS turėjo tapti mokytojų socialinės kontrolės institucija, ne tik palaikančia šiai sąjungai priklausančių narių lojalumą valdžiai, bet ir mobilizuojančia šios sąjungos narius konstruoti politinio režimo socialinę atramą ir indoktrinuoti visuomenę.

Lojalumo valdžiai LMTS veikloje tikrai nestigo – juo tiesiog dvelkia LMTS Raseinių skyriaus 1930 m. veiklos ataskaita: „Tautiškos spaudos platinimo reikalu visiems skyrių nariams ir pradžios mokyklų vedėjams [...] išsiuntinėti atitinkami raštai, kuriuose nurodyta, kuriuos laikraščius platintų ir patartų žmonėms užsisaityti [...]. Skyrius visuomet pritaria tautinei vyriausybei. Skyriaus pastangomis veik po visą apskritį (kaimus) išplatinta tautininkų sąjungos atsišaukimų „Ko jie nori“, skyriaus nariai dirba ir kitose tautininkų organizacijose: Tautininkų sąjungoje

¹⁹ I. Tamošaitis, *Lietuvių mokytojų tautininkų Dr. Basanavičiaus vardo sąjungos ideologijos pagrindai*, Kaunas, 1930, p. 26.

²⁰ *Ibid.*, p. 24.

²¹ *Mokytojų tautininkų D-ro Jono Basanavičiaus Sąjungos Įstatai*, Kaunas, 1929, p. 2.

²² Valstybės Prezidento A. Smetonos kalba, pasakyta š. m. gegužės mėn. 25 d. mok. tautininkų dr. J. Basanavičiaus s-gos visuotiniam skyrių atstovų suvažiavime, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 194.

²³ J. Rimantas, *Trys Lietuvos mokytojų sąjungos*, *ibid.*, p. 16.

ir „Jaunojoje Lietuvoje“²⁴. Valdžia naudojosi sąjungos narių autoritetu, siekdama pagrįsti savo teisėtumą, užkirsti kelią nepageidaujamoms nuotaikoms ir gandams plisti visuomenėje²⁵. Mokytojų autoritetu ir įtaka aktyviai naudotasi rengiantis 1936-ųjų rinkimams į Seimą. Tuomet teigta, jog kasdien bendraudami su kaimo žmonėmis ir „būdami nuolatiniai jų patarėjai, mokytojai gali žymiai pakelti žmonių politinę sąmonę“, raginta naudotis kiekviena proga „tinkamai nušviesti žmonėms momento svarbumą ir paskatinti juos aktingai dalyvauti seimo rinkimuose“²⁶.

J. Rimantas LMTS pavadino „tautininkų partijos filija“²⁷. Be abejonės, LMTS neatsirado be Tautininkų sąjungos žinios – pats jos ideologas I. Tamošaitis sėdo rašyti LMTS ideologiją. Tačiau juk pačioje Tautininkų sąjungoje 1938 m. iš 14,8 tūkst. narių (jų didesnė pusė buvo ūkininkai) 1 728 buvo mokytojai²⁸. Vytatas Augustauskas, 1937 m. palyginęs LMTS ir Tautininkų sąjungos tikslus, paskirtį ir veiklos metodus, teigė, jog „pirmoji, keldama kultūrą, daugiau kuria vertybes, o antroji, skatindama politinį veikimą, daugiau skiepija ir ugdo dorybes“²⁹. Ir nors kalbėti apie lygiavertį abipusį šių organizacijų ryšį keblu, tačiau ryšys tikrai nebuvo vienkryptis.

LMTS palaipsniui „suaugo“ su Švietimo ministerija. Po to, kai iš sąjungos vadovybės 1931 m. pradžioje pasitraukė šios sąjungos ideologas I. Tamošaitis, sąjungai paprastai vadovaudavo aukštesnio rango Švietimo ministerijos pareigūnas. Sąjungos vadovybę ketvirtajame dešimtmetyje iš esmės sudarė Švietimo ministerijos aukštieji valdininkai. 1933 m. sąjungos centro valdyba: sąjungos pirmininkas Antanas Daniliauskas – Švietimo ministerijos generalinis sekretorius, sąjungos vicepirmininkas Juozas Žukas – Švietimo ministerijos II departamento direktorius, narys Motiejus Miškinis – Švietimo ministerijos I departamento direktorius ir t. t.³⁰ 1935 m. sąjungos pirmininku buvo Kazimieras Masiliūnas – Švietimo ministerijos generalinis sekretorius, o centro valdybos nariais Motiejus Miškinis – Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento direktorius, Vytatas Augustauskas – Kūno kultūros rūmų direktorius, Matas Kriškčiūnas – „Aušros“ berniukų gimnazijos direktorius, Antanas Jonikaitis – J. Jablonskio pradžios mokyklos vedėjas, Pijus Papečkys – Kauno m. pradžios mokyklos Nr. 34 vedėjas³¹.

²⁴ LMTS Raseinių skyriaus 1930 metų veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 35.

²⁵ LMTS Centro valdybos 1930 m. lapkričio 27 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b.148, l. 37.

²⁶ LMS Trakų apskrities 1936 m. gegužės 28 d. raštas LMS Aukštadvario skyriaus pirmininkui, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 18, l. 21.

²⁷ J. Rimantas, Politikavimas ir mokytojai, *Mokykla ir gyvenimas*, 1931, Nr. 3, p. 115.

²⁸ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 279–290.

²⁹ Mokytojo tautininko veikimas, *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 12–13, p. 277.

³⁰ LMTS Centro valdybos 1933 m. birželio 21 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 1, l. 91.

³¹ LMTS Centro valdybos 1935 m. vasario 22 d. raštas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, *LCVA*, f. 402, ap. 4, b. 510, l. 66.

Iškalbinga LMTS organo „Tautos mokykla“ atsiradimo istorija, atskleidžianti glaudžius ryšius tarp LMTS, Švietimo ministerijos ir Tautininkų partijos. Nuo 1919 m. Švietimo ministerija leido „Švietimo darbo“ žurnalą, kurį sudarė dvi savarankiškos dalys: oficialioji, kurioje buvo skelbiami Švietimo ministerijos įsakymai, aplinkraščiai, programos ir kita mokyklų vadovams bei pedagogams būtina informacija, ir neoficialioji, kurioje skelbti pedagoginiai straipsniai, mokyklų gyvenimo kronika. 1931 m. sausį šio žurnalo leidyba nutrūko – jį pakeitė „Švietimo ministerijos žinios“, kuriose skelbta tik tai, kas anksčiau patekdavo į oficialųjį „Švietimo darbo“ žurnalo skyrių. Švietimo ministerija šį sprendimą aiškino tuo, jog 1930 m. pabaigoje į ją kreipėsi „Vairo“ žurnalo redakcija, pasiūlusi savo žurnale patalpinti specialiai Lietuvos mokyklai ir pedagogikai skirtą skyrių, o „Švietimo ministerija, visada mielai palaikiusi privačią visuomenės iniciatyvą, sutiko su tuo pasiūlymu, išvaduojančiu ją nuo oficialiosios „Švietimo darbo“ žurnalo dalies redagavimo ir išleidimo rūpesčių“. Taip Švietimo ministerija lengviau atsikvėpė atsisakyti, jos pačios žodžiais tariant, „gražiai patarnavusio Lietuvos švietimo reikalams“ žurnalo leidybos, tikėdamasi, jog pastarąjį „pavaduos toliau rimtas „Vairo“ žurnalas“, kuris išpareigojo prenumeratoriams – pradinių mokyklų mokytojams – nemokamai siuntinėti „Švietimo ministerijos žinias“³². Tuo pat metu LMTS savo nariams rekomendavo užsiprenumeruoti „Vairą“, priminusi, jog paskutinėje sąjungos konferencijoje nuspręsta jį „laikyti tuo tarpu sąjungos organu“³³, o pusmečiui praslinkus įsakmiai priminė, jog „Vairą“ turi prenumeruoti kiekvienas sąjungos narys, pridurdama, kad „pasitaikantys sąjungos narių nusiskundimai dėl neįkandamo „Vairo“ turinio rodo, kad mokytojai neįstengia į jį gerai įsigilinti ir suprasti“³⁴.

Tačiau „Vairas“ taip ir netapo mokytojų sąjungos organu – apie mokyklą ir pedagogines problemas jame rašyta mažai. 1932 m. rugsėjo 26 d. Centro valdybos posėdyje buvo nuspręsta leisti savo žurnalą, redaktoriumi numačius K. Masiliūną³⁵. Pirmasis žurnalo „Tautos mokykla“ numeris pasirodė 1933-ųjų pradžioje.

1935 m. priimti nauji LMTS įstatai, pavertę ją Lietuvių mokytojų sąjunga (toliau – LMS), liudijo sąjungos pretenzijas atstovauti visų Lietuvos mokytojų interesams. Netrukus jos išdėstytos atvirai: „atrodo, kad tokia mokytojų sąjunga, kurios nariais jau dabar yra apie 60% visų lietuvių mokytojų, turi moralinę teisę atstovauti lietuviams mokytojams užsieniuose, įvairiuose kongresuose, susirinkimuose ir t. t.“³⁶, o kiek vėliau pridurta: „ji turi duomenų tapti visuotine lietuvių mokytojų organizacija, nes krikščioniškai tautiškoji pasaulėžiūra turėtų būti ben-

³² Redakcijos žodis, *Švietimo ministerijos žinios*, 1931, Nr. 1, p. 1–2.

³³ LMTS Centro valdybos 1930 m. vasario 14 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 4, b. 19, l. 2.

³⁴ LMTS Centro valdybos 1930 m. birželio 1 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 1, l. 116.

³⁵ LMTS Centro valdybos 1932 m. rugsėjo 26 d. posėdžio protokolas Nr. 17, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 194, l. 55.

³⁶ L.M.T. Dr. J. Basanavičiaus Sąjungai persitvarkius, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 4, p. 73–75.

dra visiems lietuvių tautos priaugančios kartos auklėtojams³⁷. Naujieji Lietuvių mokytojų sąjungos įstatai, skelbę, jog „Lietuvių mokytojų sąjunga vadovaujasi Tautos Vado Antano Smetonos idėjomis bei nurodymais ir veikia kontakte su Švietimo ministerija“³⁸, įteisino valdžios įtaką, kuri iki tol LMTS valdė papročio teise. Jei anksčiau LMTS buvo akivaizdžiai valdžios globojama ir įvairiausiais būdais remiama, tai priimti nauji sąjungos įstatai, K. Masiliūno žodžiais tariant, „įvedę į organizaciją skyrimo pradą“³⁹, įteisino valdžios galią: pagal juos sąjungos valdybos, revizijos komisijos ir garbės teismo pirmininkus skyrė Respublikos prezidentas iš švietimo ministro jam pristatomų kandidatų. Kaip teigė K. Masiliūnas, priimdama tokius įstatus „sąjunga pasirodė solidarizuojanti su kitomis mūsų tautiškomis organizacijomis, kurių ideologijos vadas yra respublikos Prezidentas p. Antanas Smetona“⁴⁰. Sąjungos pirmininku tapo švietimo ministerijos generalinis sekretorius K. Masiliūnas, garbės teismo pirmininku – K. Šakenis, o revizijos komisijos pirmininku – I. Tamošaitis.

Reikėtų pridurti, jog kalbėti visų Lietuvos mokytojų vardu LMS turėjo realų pamatą. Tuo metu, kai ji augo, kitos mokytojų sąjungos nyko. Naivokai mokytojams turėjo atrodyti 1933 m. Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos leidžiamame žurnale „Mokykla ir gyvenimas“ išsakyta mintis, jog Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga geriausiai tinkanti mokytojų profesiniam susivienijimui⁴¹, kai to paties žurnalo puslapiuose pasirodydavo nusiskundimų, jog mokytojai bijo prenumeruoti žurnalą „Mokykla ir gyvenimas“, o mokyklų inspektoriai persekioja mokytojus, priklausančius profesinei sąjungai⁴². Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos ir Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos padėtį bei vaidmenį visuomenėje puikiai atspindi švietimo ministro J. Tonkūno 1937 m. balandžio 9 d. atsakymas Vidaus reikalų ministrui J. Čaplikui (pastarasis anksčiau buvo kreipęsis į Švietimo ministeriją dėl trijų mokytojų sąjungų tikslingumo), kuriame teigta, esą šių sąjungų veikimas „yra nereikšmingas ir vargiai begali įnešti kurio susiskaldymo į mokytojų gyvenimą“, ir pasisakyta prieš visų trijų sąjungų sujungimą dėl jų „skirtingų ideologijų“⁴³.

LMTS, o vėliau ir LMS, įstatai skelbė, jog sąjunga rūpinasi savo narių gerove, jų profesiniais reikalais. 1928–1934 m. LMTS surengė 14 kursų mokytojams: lietuvių kalbos ir literatūros kursus Palangoje, Šiauliuose ir Zarasuose; muzikos kursus Šiauliuose, Klaipėdoje, Zarasuose, Jurbarko ir Vilkaviškyje; pedagoginių darbų kursus Šiauliuose, Marijampolėje ir Mažeikiuose; kūno kultūros kursus Aukštojoje Panemunėje ir Jurbarko⁴⁴. Sąjungos dėka atsirado poilsio namai Pa-

³⁷ LMS visuomeniniai ir kultūriniai uždaviniai, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 5, p. 97.

³⁸ *Lietuvių Mokytojų Sąjungos įstatai*, Kaunas, 1935, p. 5.

³⁹ L. M. T. Dr. J. Basanavičiaus Sąjungai persitvarkius, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 4, p. 73–75.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ J. Ambraška, Mokytojų vienybė, *Mokykla ir gyvenimas*, 1933, Nr. 3, p. 103–104.

⁴² J. Mantvila, Apie mokytojų sąjungas, *Mokykla ir gyvenimas*, 1933, Nr. 6–7, p. 248.

⁴³ S. Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius, 2000, p. 192.

⁴⁴ LMTS Centro valdybos atstovo Bulgarausko pranešimas apie sąjungos veiklą, skaitytas Rytų Lietuvos LMTS narių kongrese 1934 m. rugpjūčio 26 d., *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 9.

langoje. Profesinio rūpesčio sąjungos nariais būta, tačiau jis niekada nebuvo pagrindinis, todėl ir LMTS pavadinti profesine mokytojų sąjunga būtų keblu.

NEVEIKLŪS SĄJUNGOS SKYRIAI IR VEIKLA UŽ ORGANIZACIJOS RIBŲ

LMTS skyrių daugėjo, tačiau pastarieji ypatingu veiklumu nepasižymėjo, dažnai apsiribodami vienu kitu organizaciniu posėdžiu, retkarčiais pačių parengtu ir skyriaus susirinkime perskaitytu referatu – „popierinė“ skyriaus veikla netrukdamo išryškėti. 1930 m. rugsėjo 15 d. LMTS valdybos posėdyje, kuriame svarstyta, „kuria linkme turėtų eiti tautiškas darbas“, konstatuota, jog skyriuose daugiausia sprendžiami organizaciniai klausimai, todėl nutarta skyrius paraginti daugiau dėmesio kreipti į „pedagoginius dalykus, ypač išstudijuoti didžiausio tautinės ideologijos kūrėjo A. Smetonos raštus“, taip pat aktyviau dalyvauti „Jaunosios Lietuvos“ veikloje⁴⁵. Tačiau tokie centro patarimai skyrių veiklos nesuaktyvino. Paprastai kiek daugiau entuziazmo būdavo skyriaus veiklos pradžioje, bet jis ilgainiui išblėsdavo.

Pažvelkime į 1931 m. įsikūrusio Pasvalio skyriaus veiklą. Praslinkus metams po skyriaus įsteigimo teigta, jog skyrius surengė apie 15 valdybos posėdžių ir 4–5 visuotinus narių susirinkimus, visi skyriaus nariai ne tik patys skaito „Vairą“, „Lietuvos aidą“ ir „kitą tautiškos minties literatūrą“, bet ir aktyviai ją platina. Be to, dalis skyriaus narių dalyvauja tautininkų, šaulių, jaunaliuvių ir skautų organizacijų veikloje⁴⁶. Laikui bėgant aktyvumas slopo. 1935 m. 26 narius turintis skyrius surengė tris susirinkimus, kuriuose, paties skyriaus teigimu, svarbesniais svarstomais klausimais buvo „Lietuvių kalbos rašybos reforma“ bei nutarimas 1936 m. pavasarį surengti pedagoginę savaitę ir pradžios mokyklų mokinių šventę⁴⁷. Pirmąjį 1938 m. pusmetį skyriaus nariai susirinko tik kartą⁴⁸. Panašu, jog tris dešimtis narių turintis skyrius miglotai įsivaizdavo savo veiklą – buvo neaišku, ką gi jie turi veikti, o ir svarstyti susirinkimuose nebuvo ką. Tikriausiai dėl menkos skyriaus veiklos kamuojami nevisavertiškumo jausmo ir geisdami sureikšminti savo veiklą, šio skyriaus nariai 1937 m. visgi sugebėjo parašyti ir pasiųsti „pomokyklinio jaunimo auklėjimo reikalų“ raštą Panevėžio Vyskupui ir Seimo peticijų komisijai⁴⁹.

Šiame rašte teigta, jog 1937 m. lapkričio 7 d. įvykęs Lietuvių mokytojų sąjungos Pasvalio skyriaus visuotinis narių susirinkimas „svarstė pomokyklinio jaunimo būklę Lietuvoje“. Susirinkime svarstyta ir lyginta jaunimo organizacijų „Pavasaris“, „Jaunoji Lietuva“ ir „Jaunieji ūkininkai“ veikla. Teigta, jog „nors

⁴⁵ LMTS Centro valdybos 1930 m. rugsėjo 15 d. posėdžio protokolas Nr. 6, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 193, l. 14.

⁴⁶ LMTS Pasvalio skyriaus atstovų pranešimas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 31.

⁴⁷ LMS Pasvalio skyriaus 1935 m. abiejų pusmečių veikimo apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 43.

⁴⁸ LMS Pasvalio skyriaus 1938 m. pirmo pusmečio veikimo apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 90.

⁴⁹ LMS Pasvalio skyriaus 1937 m. antro pusmečio veikimo apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 84.

nerasta jų įstatuose bei veikimo programoje griežtų ideologinių priešingumų, bet praktiškame gyvenime ir veikime dažnai pastebimas jų savitarpis nedraugiškumas ir net noras vieni kitiems kenkti. Tokie reiškiniai neigiamai atsiliepia Lietuvos jaunimo švietimui ir destruktiviai veikia visos tautos vieningumą ir pažangą [...] Kai „jaunieji ūkininkai“ dalyvauja tautinėse ar bažnytinėse šventėse bei kitokiose iškilmėse, tai pastarųjų vėliavos kaip nešventintos, neįsileidžiamos į bažnyčią. Tokie reiškiniai užgauna nekalto jaunimo tikybinius jausmus, jų tėvų, organizacijų vadovų ir morališkai neigiamai nuteikia visą organizaciją“. Todėl prašyta vyskupo „savo autoritetinga įtaka padėti, kad minėtose organizacijose kiek galima daugiau rastųsi solidarumo, nuoširdumo ir bendradarbiavimo; kad jaunųjų ūkininkų ratelių vėliavos būtų šventinamos ir per įvairias iškilmes leidžiamos į bažnyčią“⁵⁰. Atsakymo ilgai laukti nereikėjo. Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko teigimu, pagal Bažnyčios kanoną, „tikintieji giriami, jei dedasi prie Bažnyčios įsteigtų, bent patariamų draugijų“, ir patariama saugotis tokių draugijų, „kurios stengiasi patraukti nuo bažnyčios teisėtos priežiūros“, kartu pastebint, jog JŪR įstatuose, skelbusiuose, jog kaimo jaunimo gyvenimas turi būti pagrįstas krikščioniškąja tiesa, globos tarybos nariais „kunigai gi nė nepaminėti, nors ne vienas klebonas gerai nusimano ir žemės ūkio dalykuose“. Be to, vyskupas pasinaudojo proga priminti aštresnius valdžios pasisakymus apie katalikiškas organizacijas⁵¹. Apskritai vyskupo atsakymas buvo abstraktus ir atitinkantis laiko dvasią. Tikriausiai ši istorija „nuomonių“ apsikėitimu ir būtų pasibaigusi, jei informacija apie mokytojų tautininkų raštą-kreipimąsi nebūtų patekusi į oficialią spaudą. Po straipsnelio spaudoje, kuriame teigta, jog JŪR organizacija „sutinkanti daug trukdymų iš dvasiškios pusės“, Pasvalio klebonas ir dekanas K. Kriščiūnas, tai suprasdamas kaip tiesiogiai jam ir jo dekanato dvasininkams taikomą kaltinimą, pareikalavo: „Jeigu tai tiesa, tai, prašau, pranešti man, kuris Pasvalio kunigų trukdo JUR veikimą ir koku būdu, o jeigu netiesa, tai malonėkit savo nutarimą ir korespondenciją atšaukti“⁵². Sąjunga Pasvalio klebonui teisinosi, jog korespondencijoje turėtos galvoje „kliūtys, kurios sutinkamos iš visos Lietuvos dvasiškiuos pusės, neišskiriant nė Pasvalio“, pripažįstant, jog „nei skyriaus valdyba, nei pavieniai jo nariai asmeniškai Pasvalio kunigais šiuos atveju nesiskundžia ir skūstis negali“, ir ... pakvietė „kunigiją į bendrą jaunimo auklėjimo talką“⁵³.

Peržvelgę 1936 m. LMS skyrių veiklos ataskaitas, išvysime, jog eilinio skyriaus metinė veikla paprastai apsiribodavo keliais narių susirinkimais, todėl Simno skyrius, kai per metus įvyko 5 susirinkimai, perskaitytos 5 paskaitos, surengta peda-

⁵⁰ LMS Pasvalio skyriaus 1937 m. gruodžio 19 d. raštas Panevėžio vyskupui, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 78.

⁵¹ Panevėžio vyskupijos kurijos 1937 m. gruodžio 27 d. raštas LMS Pasvalio skyriaus nariams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 63, l. 85.

⁵² Pasvalio klebono 1937 m. lapkričio 20 d. raštas LMS Pasvalio skyriaus nariams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 63, l. 81.

⁵³ LMS Pasvalio skyriaus 1937 m. lapkričio 23 d. raštas Pasvalio klebonui, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 62, l. 76.

goginė savaitė, organizuoti tautinių švenčių minėjimai ir ideologiniai kursai Simono jaunalietuviams, atrodo nepaprastai aktyvus⁵⁴.

Sąjungos skyrių neveiklumo paaiškinimu gali būti Jonavos skyriaus 1930 m. veiklos ataskaitoje nuskambėjęs pasiteisinimas. Šis 11 narių turintis skyrius 1930 m. sušaukė du susirinkimus, kuriuose perskaitytos dvi paskaitos: „Skyriaus veikimo klausimas“ ir „Mokyklos disciplina“. Teigta, jog po pirmosios paskaitos skyrius nutaręs, jog „jis kolektyviškai turi veikti visuotiniuose susirinkimuose tik savo narių tarpe, o visuomenėje skyrius turi veikti per savo narių, dalyvaujančių tautinėse organizacijose, individuališkai tautinį darbą“. Metinėje veiklos ataskaitoje „teisintasi“, jog nors visuotinių susirinkimų būta mažai („kolektyviškai veikė savo narių tarpe mažai“), bet „už tai visuomenėje per savo narių individuališkai tautinį darbą skyrius per šiuos Vytauto Didžiojo metus nuveikė daug“, nes visos veiklios Jonavos tautinės organizacijos – šaulių būrys, tautininkų sąjungos skyrius, dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrius – yra LMTS Jonavos skyriaus narių rankose⁵⁵.

1932 m. LMTS Centro valdyba aiškintis Panevėžio skyriaus neveiklumo priežastis nusiuntė sąjungos instruktorių P. Kačinską. Šis Centro valdybą informavo, jog „skyriaus neveiklumas yra dėl mokytojų nebendravimo bei nesusiklausymo ir dėl pačių skyr. V-bos narių, kurie priguli daugelyje organizacijų ir dėliai to skyriaus veiklumo pakelti negali“⁵⁶. Merdėjo toli gražu ne vienas sąjungos skyrius, tačiau veiklos nutraukti nesiryžo. Tiesa, būta išimčių. 1934 m. kovo 11 d. Kuršėnų skyriaus nariai susirinko apsispręsti, „veikti ar ne“, nes per metus taip ir nepavyko surengti nei vieno skyriaus susirinkimo. Mokytojas L. Straupis teigė, jog mokytojai tą pačią skyriaus veiklą atlieka kitose organizacijose ir yra labai užimti. Jam pritardamas mokytojas K. Gričius pridūrė: „Susirinkimuose irgi mes vieni kitiems paskaitų neskaitysim ir vieni kitus neišmokysim“ ir pasiūlė skyriaus veiklą nutraukti⁵⁷.

Efemeriška LMTS skyrių ir pačių sąjungos narių veikla visiškai kitaip atiskleidžia pažvelgus į sąjungos narių veiklą, peržengiančią formalias pačios sąjungos ribas ir plačiai išsiskleidžiančią visuomeninėse organizacijose, – šią veiklą skatino tiek LMTS vadovybė, tiek ir valdžia. Ministras pirmininkas Juozas Tūbelis teigė, jog mokytojų vieta tautos ir valstybės gyvenime yra itin reikšminga, nes auklėdami ir rengdami gyvenimui jaunimą jie palaiko santykius su platesne visuomene, yra išsisklaidę po visą kraštą ir sudaro beveik ketvirtą dalį mūsų inteligentijos. Pasak jo, „šių dienų sąlygos verčia inteligentą būti ne vien profesijos žmogui“ – jo pareiga „dalyvauti aktyviai tautos sąmoninimo procese ir valstybinio kūrybinio darbo vystyme“⁵⁸. Tiesa, LMTS nariai veikė tik politinio režimo

⁵⁴ LMS skyrių 1936 m. veiklos ataskaitos, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 203–205.

⁵⁵ LMTS Jonavos skyriaus 1930 m. veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 3.

⁵⁶ LMTS Centro valdybos 1932 m. balandžio 22 d. posėdžio protokolas Nr. 9, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 194, l. 47.

⁵⁷ LMTS Kuršėnų skyriaus 1934 m. kovo 11 d. visuotinio susirinkimo protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 23, l. 1.

⁵⁸ Ministerio Pirmininko J. Tūbelio mok. suvažiavime pasakytos kalbos santrauka, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 11, p. 196.

socialine atrama tapusiose visuomeninėse organizacijose: Tautininkų sąjungoje, Šaulių sąjungoje, Vilniui vaduoti sąjungoje, LTJS „Jaunoji Lietuva“. Jose LMTS nariai suvaidino išties neeilinį vaidmenį. Lieka tik pridurti paties švietimo ministro Konstantino Šakenio teiginį, jog Lietuvoje dar daug vietų, kur mokytojas yra vienintelis inteligentas kaime, todėl jam ir tenka dirbti keliose pareigose. „Mokytojai to neturėtų baidytis, o kiti stebėtis, kad vienam tenka po kelias pareigas. To reikalauja mūsų atsistatymo ir kūrybos darbas“⁵⁹. Jei tokios nuomonės buvo pats švietimo ministras, ar galėjo mokytojas likti abejingas visuomeninei veiklai?

Kai 1933 m. LMTS suvažiavime švietimo ministras K. Šakenis priminė, jog mokytojas, „vienintelis visuomenės veikėjas kaime“, negali pasitenkinti vien darbu mokykloje, o „turi būti aktingas visuomenininkas“, 60% šios mokytojų sąjungos narių priklausė Šaulių sąjungai, 50% – Vilniui vaduoti sąjungai, 35% – Tautininkų sąjungai, 20% – „Jaunosios Lietuvos“ organizacijai⁶⁰. Tokia sąjungos narių aktyvumo statistika nesikeitė ir vėliau (tik vienas sąjungos narys priklausė dar dviem visuomeninėms organizacijoms). 1935 m. „Tautos mokykla“ teigė, jog sunku būtų rasti provincijoje visuomeninę ar šiaip kultūrinę organizaciją, kurios darbu ar lėšomis neremtų pradžios mokyklų mokytojai, nes kiekviena didesnė kultūrinė organizacija, „užsimojusi platesniu mastu ką nuveikti“, pirmiausia ieško pradžios mokyklų mokytojų paramos, nes gerai žino, kad jie yra „tas laidas, per kurį lengviausia galima pasiekti giliausias mūsų krašto vietas“, ir mokytojai visada paremia jų darbą. Toks uolus mokytojų dalyvavimas turįs dvi priežastis: viena, jie yra sąmoningiausia visuomenės dalis, antra, dėl savo profesijos ir gyvenamosios vietos jie geriausia mato ir supranta kultūrinius mūsų krašto žmonių reikalus⁶¹.

Tačiau „kaltas“ ne tik mokytojų sąmoningumas ar jų profesinė specifika. Ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino oficialus valdžios požiūris, jog „tautišku valstybišku atžvilgiu nieku būdu nepateisinami visuomeniškai sustingę mokytojai“, kurie, pridengdami savo nerangumą, išsisukinėja aiškindamiesi atsidėjimu vien mokyklai. Pasak ši požiūrį išdėsčiusio Vytauto Augustausko, „naujoji mokykla auklėjimo visuomeniško prado neskiria nuo mokymo“, o „jeigu auklėjimas reikalauja platesnių užsimojimų, kartais ir išeiti net iš mokyklos, – tai negalima laikyti atskiru dalyku, mokytojui jau nebeprivalomu“. Mokykloje mokymas turi apimti ir visuomeninį auklėjimą, todėl „mokytoją galima vertinti tik tuo atžvilgiu, kuriuo jis sugeba mokymą ir auklėjimą sujungti į vieną auklėjimo pilnumą“⁶².

V. Augustausko teigimu, siekdami „organizuotos tautiškos, valstybiškos santvarkos“, nebegalime išsiversti be gerai sutvarkytų ir sumaniai vadovaujamų organizacijų: „palaidas sodžiaus jaunimas reikia organizuoti ir jam vadovauti turėtų mokytojas“⁶³. „Nebegalima šiandien statyti klausimo: mokykla ar organizacija.

⁵⁹ Reikšmingos kalbos, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 21, p. 369.

⁶⁰ LMTS skyrių atstovų suvažiavimo, įvykusio 1933 m. gegužės 25 d., protokolai, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 14.

⁶¹ Dėl mokytojų visuomeninio veikimo, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 12, p. 263.

⁶² V. Augustauskas, Tautiškas ir valstybiškas pedagogijos sąjūdis Lietuvoje, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 23, p. 417.

⁶³ V. Augustauskas, Pradžios mokyklų mokytojų paruošimo institucijos klausimas, *Vai- ras*, 1933, Nr. 12, p. 414.

Čia nėra prieštaraujamos sąvokos. Ir viena, ir kita yra stiprūs tautiško, valstybiško auklėjimo faktoriai, todėl jie privalėtų būti suderinti⁶⁴. Rengiant mokytojus ypatingą dėmesį siūlyta atkreipti į jų pasiruošimą darbui visuomeninėse organizacijose: „mokytojui turi būti iškiepytos organizacinės dorybės, čia jis turėtų išmokti vadovauti ne tik klasei, bet ir platesnei jaunuomenei. Čia jis turi suaugti su tautiško, valstybiško auklėjimo vertybėmis ir dvasia, kad išėjus į gyvenimą nereiktų dairytis į šalis. Mokytojų auklėjimas turi būti politiškas, pagrįstas tautiška, valstybiška ideologija“⁶⁵.

Reikėtų pridurti, jog patys skyriai savo „tautinę veiklą“ matė už skyriaus ribų, peržengęs siaurus profesinius interesus. Antai Šiaulių apskrities komitetas 1936 m. priemonėmis „tautiškajai idėjai plėsti ir stiprinti“ laikė aktyvią organizacinę pagalbą jaunalietuviams ir „kitoms tautiškomis organizacijoms“, ideologinio ir kultūrinio turinio paskaitų skaitymą, kursų rengimą, liaudies universiteto skyrių veiklą⁶⁶. Apskritai tautinė veikla suvokta kaip tam tikra praktika. 1930-ųjų gegužę LMTS centro valdybai paskelbus „tautinės minties platinimo mėnesiu“, skyriai paraginti skaityti „grynai tautinio pobūdžio paskaitas“, pateikiant pavyzdžių „apie Vilnių, apie tautinę kultūrą, apie lietuvių tautos uždavinius, iš Senovės Lietuvos praeities“, ir „ypač per tą mėnesį reikia stengtis kuo daugiausia steigti Jaunosios Lietuvos skyrių“⁶⁷.

Pažvelkime į vieno LMTS skyriaus narių veiklą visuomeninėse organizacijose. 1933 m. rugsėjo 28 d. Simne įsisteigė LMTS Simno skyrius. Pasak steigiamajame susirinkime kalbėjusio J. Bendoriaus, „skyriaus steigimas yra būtinas, nes tik tuomet mokytojai sueis dar į glaudesnius santykius, sutartinai dirbs ir darbas, kaip mokyklos taip ir visuomeninis, bus našesnis“⁶⁸. Jau steigiamajame susirinkime nuspręsta: „kad daugiau nebūtų nepamatuotų skundų bei priekaištų, kad mokytojai nedirba arba net trukdą tautinį darbą dirbti, nutarta kiekvienai tautiškai organizacijai skirti po vieną mokytoją tarpininku, kuris turės smulkiai žinoti atstovaujamos organizacijos veiklą, padėti ir, reikalui esant, kviesti kitus skyriaus narius į pagalbą. Toks darbo pasiskirstymas palengvins pasiruošimą šventėms bei iškilmėms ir sustiprins tautiškų organizacijų veiklą“. Taigi šeši skyriaus nariai pasiskirstė tarp savęs veiklą šešiose visuomeninėse organizacijose⁶⁹. Metams pralinkus (apžvelgta 1934 m. veikla) teigta, jog minėtieji tarpininkai „rūpinosi jiems paskirtų organizacijų veikimu: patys ruošė paskaitas ir reikalui esant rūpinosi atitinkamais prelegentais“. Tvirtinta, esą tik skyriaus narių rūpesčiu surengti tautinių bei valstybinių švenčių minėjimai valsčiaus centre ir kaimuose, „Jaunosios Lietuvos“ ideologiniai kursai, įsteigti nauji VVS ir jaunalietuvių skyriai⁷⁰. Sky-

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid., p. 415.

⁶⁶ LMS Šiaulių apskrities komiteto ir skyrių 1936–1937 metų veiklos planas, *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 7, l. 225.

⁶⁷ LMTS Centro valdybos 1930 m. vasario 14 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 4, b. 19, l. 2.

⁶⁸ Simno valsčiaus mokytojų susirinkimo, įvykusio 1933 m. rugsėjo 28 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 5, b. 9, l. 2.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Pranešimas apie LMTS Simno skyriaus veiklą 1934 m. *LCVA*, f. 952, ap. 5, b. 9, l. 5.

riaus narių aktyvumas visuomeninių organizacijų veikloje augo. 1938 m. pradžioje visi 15 LMS Simno skyriaus nariai dalyvavo dar kelių organizacijų veikloje: 2 nariai apsiribojo dalyvavimu vienoje visuomeninėje organizacijoje, tuo tarpu 8 nariai dalyvavo dar 3, o 5 – keturiose ar net daugiau visuomeninių organizacijų. Maža to, LMS Simno skyriaus nariai vadovavo apylinkės tautininkams, jaunalietuviams, šauliams, jaunesiems ūkininkams ir Vilniui vaduoti sąjungai⁷¹.

Panaši padėtis klostėsi ir kitur: pavyzdžiui, Žagarės skyriuje iš 16 narių tik vienas savo visuomeninę veiklą apribojo dalyvavimu mokytojų sąjungos veikloje, trys skyriaus nariai dalyvavo dviejų visuomeninių organizacijų, dvylika – trijų ir daugiau organizacijų veikloje. Šio skyriaus nariai taip pat vadovavo apylinkės tautininkams, šauliams, jaunalietuviams⁷². LMTS išties suvaidino reikšmingą vaidmenį konstruodama lojalių visuomeninių organizacijų pavidalo socialinę politinio režimo atramą.

Tiesa, ilgainiui patys mokytojai tampa savo visuomeninio hiperaktyvumo įkaitais. 1936 m. „Tautos mokykla“ pripažino, jog retas provincijos mokytojas nedalyvauja trijų–keturių, o kartais ir daugiau organizacijų veikloje, dažniausiai joms vadovaudamas ar būdamas bent jau valdybos nariu. Vien techninis darbas šiose organizacijose atima visą likusį mokytojų laiką, neleidamas išplėtoti kultūrinės veiklos plačiąja prasme, todėl nieko nuostabaus, jog mokytojai, siekdami patobulinti tą savo darbą, ima kalbėti apie jo racionalizavimą, apie tapačių organizacijų panaikinimą, apie talką, kuri padėtų šių organizacijų darbą suvesti į tam tikrą sistemą⁷³. Sąjungos nariai išties ėmė siūlyti panaikinti kai kurias veikiančias organizacijas, kitas sujungti, „kad išvengus lygiagretiškumo ir nesusipratimų“⁷⁴. LMS Kaišiadorių skyriaus nariai 1936 m. į LMS suvažiavimą deleguotą narį įpareigojo suvažiavimui perduoti tokį pageidavimą: „S-gos nariai, priklausydami kitoms organizacijoms, nario mokesčių turėtų mokėti tik savo – L. M. S-gai. Beveik visų organizacijų veikla remiasi mokytojų pečiais. Užtenka, kad mokytojai joms aukoja savo dvasios jėgas, kam dar materialiai juos apsunkinti“⁷⁵.

LMS vadovybė sutiko, jog pirmiausia mokytojų sąjungos nariams, labiausiai įsitraukusiems į visuomeninį darbą, reikėtų kelti šio darbo racionalizavimo klausimą. Siūlyta mokytoją atpalaiduoti nuo organizacinio darbo visuomeninėse organizacijose, paliekant jam savotiško dvasinio globėjo ar vadovo vaidmenį, t. y. vienam asmeniui skiriant vieną–dvi, o ne penkias ar šešias organizacijas. Teigta, jog mokytojui reikėtų daugiau prižiūrėti pačią veiklą, stengiantis įtraukti į organizacinį darbą gabesnius eilinius narius, tuomet mokytojui liktų daugiau laiko

⁷¹ LMS Simno skyriaus narių sąrašas 1938 m. vasario 8 d., *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 177, l. 13.

⁷² LMS Žagarės skyriaus narių sąrašas (1938 m.), *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 15, l. 27.

⁷³ Po LMS suvažiavimo, *Tautos mokykla*, 1936, Nr. 23, p. 549.

⁷⁴ LMS Žagarės skyriaus 1937 m. vasario 27 d. narių susirinkimas, *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 17, l. 22.

⁷⁵ LMS Kaišiadorių skyriaus 1936 m. spalio 17 d. narių susirinkimo protokolas Nr. 2, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 39, l. 2.

patyrinėti vietos žmonių papročius, tarmes, parinkti tautosakos, vietovardžių – tai esą būtų naudinga ne tik leidžiant lietuvių kalbos žodyną, bet ir auklėjimui, kuris turi būti grindžiamas tautiška medžiaga, savos kultūros vertybėmis⁷⁶.

Valdžios požiūrį į mokytojų visuomeninę veiklą puikiai atspindi šie Daugų valsčiaus pradžios mokyklų mokytojų konferencijoje 1935 m. pasakyti pradžios mokyklų inspektoriaus J. Miškinio žodžiai: „Mokytojas, kuris rūpinasi vien tik savo asmens reikalais, nedirba visuomeninio darbo, yra blogas mokytojas ir mokykloj. Ne mūsų reikalas rūpintis aukštu politiniu galvojuimu. Mes turime tiesioginę pareigą ugdyti tėvynės meilę“⁷⁷. Tais pačiais metais kalbėdamasis su „Tautos mokyklos“ žurnalistu Pradžios mokslo departamento direktorius Motiejus Miškinis teigė, jog „mokytojo nevisuomenininko negali būti“. Jis galįs „dar įsivaizduoti nevisuomenininką kokį buhalterį ar kasininką“, bet ne mokytoją, o neigti mokytojo visuomeniškumą – nesąmonė⁷⁸.

1938 m. LMS metinio suvažiavimo metu Pradžios mokslo departamento direktorius J. Kviklys teigė, jog mokytojas negali išlikti neutralus, nes jo pareiga – „auklėti naudingus tėvynei žmones, auklėti tautą vieningą tautiškais krikščioniškais pagrindais“. Aktyvi visuomeninė pozicija laikyta pavyzdingo mokytojo bruožu. Nors teigta, jog vertinant mokytojo veiklą žiūrima į jo tiesioginį darbą, tačiau kartu pridurta: „bet visuomenišką darbą visuomet galima matyti jo darbe, nes jį išryškina, suteikia tam tikrą koloritą. Mokytojas yra perkrautas visuomenišku darbu, reikia tautai tvarkyti, bet mokytojo atleisti nuo to darbo negalima, nes tat būtų lygu žengti atgal“⁸¹.

Tais pačiais metais Telšių apskrities LMS narių suvažiavime kaip svečias dalyvavęs vienas iš Švietimo ministerijos vadovų paragino mokytojus savo darbą laikyti politiniu pridurdamas: „visi mokytojai turi tapti politiškai savo tautos atžvilgiu“⁸².

⁷⁶ Tautinė idėja ir Lietuvių Mokytojų Sąjungos uždaviniai, *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 3, p. 56.

⁷⁷ Alytaus apskrities II rajono Daugų valsčiaus pradžios mokyklų mokytojų konferencijos, įvykusios 1935 m. lapkričio 16 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 5, b. 6, l. 8–9.

⁷⁸ Pradžios mokslo reikalai, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 24, p. 547.

1935 m. LMS skyriams buvo patarta apsvarstyti, „kaip į platesnį kultūrinio pobūdžio darbą įtraukti visus savo apylinkės inteligentus ir įsąmoninti jiems to darbo reikalingumą“, pridūrus, jog „ypač trauktini inteligentai į įvairias visuomenines ir jaunimo organizacijas provincijoje, nes šiuo metu jos labai gula ant mokytojų pečių ir varžo jų platesnio masto kultūrinį darbą“⁷⁹. Patarta neapsikrauti organizaciniu darbu taip, jog neliktų laiko platesnio masto kultūrinei veiklai: „pati mokytojo profesija reikalauja iš jo būti organizacijų dvasios vadovu, o ne jų raštininku“⁸⁰.

⁷⁹ L. M. S-gos darbo planą ruošiant, *Tautos mokykla*, 1935, Nr. 11, p. 240.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ LMS atstovų metinio suvažiavimo, įvykusio 1938 m. sausio 3 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 199, l. 3.

⁸² LMS Telšių apskrities visuotinio narių suvažiavimo, įvykusio 1938 m. lapkričio 26 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 200, l. 68.

DR. J. BASANAVIČIAUS LIAUDIES UNIVERSITETAS

Konkrečiausiu LMTS veiklos baru tapo dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto veiklos organizavimas. Liaudies universitetas nebuvo LMTS išradimas – pirmąjį Liaudies universitetą, kaip suaugusiųjų švietimo įstaigą, 1924 m. kovo mėn. įkūrė Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga, Liaudies universitetą buvo įsteigusi ir Lietuvos katalikų mokytojų sąjunga, tačiau jų veiklos mastas neprilygo LMTS įsteigtajam Liaudies universitetui. Apibūdindamas skirtumą tarp dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto ir ankstesnių liaudies universitetų, Žeimelio skyriaus dekanas K. Olšauskas teigė, jog iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo įkurti liaudies universitetai veikė „visiškai užmiršdami gyvuosius tautos ir valstybės reikalus, vien tik partinius reikalus stengėsi apginti“, tuo tarpu 1928 m. dr. J. Basanavičiaus liaudies universitetas įkurtas „mūsų visuomenei nuo svetimų dievų garbinimo apginti“⁸³. LMTS įsteigto dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto statusas skelbė, jog tai esanti „viešoji suaugusiems mokykla“, kurios tikslas – „šviesti liaudį, supažindinant ją su įvairiomis mokslo sritimis ir keliant tautiškos kultūros supratimą“⁸⁴. Apibrėždamas šio Liaudies universiteto santykius su LMTS ir Švietimo ministerija statusas skelbė, jog tai yra autonomiška LMTS įstaiga, esanti Švietimo ministerijos žinioje⁸⁵. Švietimo ministerija ne tik kontroliavo šio universiteto veiklą, bet ir parėmė finansiškai: 1929 m. ši parama sudarė 4 000 Lt, 1930 m. – 20 000 Lt⁸⁶.

Dr. J. Basanavičiaus liaudies universitetas veikė teritoriniu principu – centras buvo Kaune, o visoje Lietuvoje LMTS skyrių iniciatyva ėmė dygti Liaudies universiteto skyriai. 1929 m. įsteigta 17 skyrių, kitais metais – 21⁸⁷. 1931 m. rudenį Liaudies universiteto skyrių steigimas buvo vienas dažniausiai LMTS Centro valdyboje svarstytų klausimų: 1931 m. lapkričio 16 d. posėdyje nutarta 12 vietovių įsteigti liaudies universiteto skyrius – Raseiniuose, Sedoje, Utenoje, Šiauliuose, Veiveriuose, Krakėse ir kt.⁸⁸ Jų skaičius svyravo: 1933 m. veikė 65 skyriai⁸⁹, 1935 m. išaugo iki 90⁹⁰, 1937 m. veikė 56 skyriai, kuriuose buvo perskaitytos 4032 paskaitos 168 056 žmonėms⁹¹. 1930 m. vienur Liaudies universiteto skyriai dar tik

⁸³ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Žeimelio skyriaus lektorių posėdžio, įvykusio 1933 m. spalio 31 d., protokolas Nr. 1, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933, l. 25.

⁸⁴ *Lietuvių Mokytojų Tautininkų D-ro Jono Basanavičiaus Sąjungos Įstatai*, Kaunas, 1932, p. 19.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrių dekanų suvažiavimo, įvykusio 1931 m. sausio 5 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 118.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ LMTS Centro valdybos 1931 m. lapkričio 16 d. protokolas Nr. 32, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 194, l. 33.

⁸⁹ LMTS skyrių atstovų suvažiavimo, įvykusio 1933 m. gegužės 25 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 14.

⁹⁰ LMTS skyrių atstovų suvažiavimo, įvykusio 1935 m. sausio 3 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 2.

⁹¹ LMTS skyrių atstovų suvažiavimo, įvykusio 1938 m. sausio 3 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 199, l. 6–7.

ruošėsi steigtis, kitur jau užsidarinėjo. Tų pačių metų pabaigoje dėl klausytojų stokos užsidarydamas Gargždų skyrius teisinosi: „Kaltas tame yra ne skyrius, nemokėjęs tinkamai universitetą išreklamuoti ir sudominti liaudį, bet vietos žmonių pasyvumas“⁹². Tuo pat metu Aukštadvario LMTS skyrius teigė, jog universiteto skyriaus atidarymą gruodžio 14 d. sutrukdžiusios dvi priežastys: „blogas oras neleido numatytą dieną žmonėms susirinkti“ ir vietos klebonas, tą dieną per pamokslą pasakęs, „girdi, universitete skaitysią tie žmonės, kurie eina prieš vyskopus“⁹³.

Liaudies universiteto skyrių steigimas įprasmino LMTS skyrių veiklą, kuri paprastai atrodydavo taip: „Per visus Vytauto Didžiojo metus padaryta 5 visuotiniai narių susirinkimai. Juose skaityta 1 paskaita („Žemaičių piliakalniai“) [...] Skyriaus susirinkimuose būdavo gvildenami įvairūs tautiniai, pedagoginiai ir kt. klausimai. Padaryta daug nutarimų, iš kurių pažymėtini: 1) steigti skyriaus knygynėlį, 2) platinti tautišką spaudą, 3) suruošti vakarą, 4) nelankančius susirinkimų narius šalinti iš skyriaus ir t. t.“⁹⁴ Steigti, rūpintis ar platinti – tai tik abstraktūs skyriaus išpareigojimai, o visus mokslo metus veikiantis Liaudies universitetas, kurio lektoriais dažniausiai tapdavo sąjungos nariai, – reali veikla. Liaudies universiteto skyrių steigimas ne tik užpildė šios sąjungos realios veiklos spragą, bet ir tapo puikia proga įgyvendinti LMTS valdžios nuolat primenamą uždavinį pasidaryti pirmąją „valstybinės tautinės linkmės plėtotoja“, kuris reikštųsi „ne tyliau vienu kitų pasiūnibždėjimu, bet plačia srove“. Teigta, jog sąjunga „turi pasidaryti didelė tautinio valstybinio darbo talkininkė; turi išplėtoti savo veikimą į visas mokytojų kūrybos ir gyvenimo sritis, duoti gabiesiems nariams pagal išgales darbo“⁹⁵. Tam puikiai tiko veikla Liaudies universiteto skyriuose. 1930 m. savo veiklos ataskaitoje Jonavos skyrius teigė, jog svarbiausias „šiais metais atliktas tautinis-kultūrinis darbas yra Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto įsteigimas ir jo vedimas“⁹⁶.

1931 m. sausio 5 d. įvykusiame dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrių dekanų suvažiavime paskaitų programą siūlyta sudaryti tarsi iš dviejų teminių skyrių. Vieną paskaitų skyrių sudarytų paskaitos, kuriose būtų kreipiamas dėmesys „į higienos dalykus, švaros reikalingumą ir jos pamėgimą, į tvarkingumą ir darbo pamėgimą“, antrąjį – „tautinių idėjų plėtimas, visuomenės mokslas, nauji valstybės sutvarkymo pagrindai“, priduriant, jog „retkarčiais reiktų pranešti liudžiai ir apie Vyriausybės darbus bei sumanymus, plačiai juos nušviečiant ir tinkamai įvertinat“, „neturėtų būti pamiršta ir Vilniaus vadavimo idėja“⁹⁷. Jei pir-

⁹² LMTS Gargždų skyriaus 1930 m. gruodžio 22 d. raštas LMTS Centro valdybai, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 9.

⁹³ LMTS Aukštadvario skyriaus 1930 m. gruodžio 28 d. raštas LMTS Centro valdybai, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 8.

⁹⁴ LMTS Telšių skyriaus 1930 m. veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 30.

⁹⁵ Mokytojų darbo gairės po Tautos Vado ir Vyriausybės Galvos kalbų, *Tautos mokykla*, 1933, Nr. 12, p. 215.

⁹⁶ LMTS Jonavos skyriaus 1930 m. veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 28.

⁹⁷ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrių dekanų suvažiavimo, įvykusio 1931 m. sausio 5 d., protokolas, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 196, l. 119.

mąjį teminių paskaitų skyrių palaipsniui pakeitė praktiškesnės paskaitos, galinčios labiau sudominti klausytojus, tai antrasis, nerašyta taisykle tapęs svarbesniu, liko nepakitęs. Nenuostabu, jog kartais svarbesniu laikyto teminio skyriaus paskaitos vyraudavo programoje. Liaudies universiteto Palangos skyriuje 1933 m. vasario–gegužės mėnesiais skaitytos šios paskaitos: „Lietuva tarpe didžiųjų kaimynų“, „Vladas Putvinskis“, „Aušros“ 50 m. sukaktis“, „Kan. K. Prapuolenis“, „Kan. J. Tumas-Vaižgantas“, „Motinos diena“, „Saulės sistema“⁹⁸. Dažniausiai siekta temų įvairovės. „Pažvelkime į žemės vidurį“, „Vincas Kudirka“, „Testamentai“, „Vaiskrūmių priežiūra“, „Antanas Smetona“, „Cukriniai runkeliai“, „Raguočiai ir jų veislės“, „Tauta ir valstybė“ – šios paskaitos skaitytos Nemunėlio Radviliškio skyriuje 1933–1934 metų II semestrą⁹⁹. 1934 m. kovo 4 d. Medemrodės pradžios mokykloje skaitytos šios paskaitos: „Tėvynės meilė“, „Apie viščių perinimą ir auginimą“, „Iš mūsų tautosakos“. Jų pasiklausyti atėjo 80 žmonių¹⁰⁰. Eklektišką programą sąlygojo liaudies universitetų programoms keliami reikalavimai „skaityti tokias paskaitas, kurios būtų įdomios klausytojams, [...] trumpai sakant, reikia patenkinti klausytojų reikalavimus, griežtai laikantis tautiškumo dvasios“¹⁰¹. Siekiant suderinti šiuos du reikalavimus, greta atsidurdavo paskaitos „Tėvynės meilė“ ir „Bičių ūkis“.

Nors dr. Basanavičiaus liaudies universiteto skyrių steigimas buvo LMTS monopolis, tačiau siekta į universiteto veiklą įtraukti vietinę inteligentiją, galinčią skaityti paskaitas, turint galvoje, jog paskaitos turėjo būti aktualios ir sudominti visuomenę. Paskaitas Liaudies universiteto Sedos skyriuje sutiko skaityti agronomas Kazys Butavičius, gydytojas Samuelis Sauchtas, miškininkai Valerijonas Kaucneckas ir Rapolas Uogintas¹⁰². Kartais steigiant universiteto skyrių vietinė inteligentija būdavo labai suinteresuota ir entuziastinga. Didžiausiais Žeimelio universiteto skyriaus steigimo iniciatoriais tapo kun. S. Kurliandskis ir mokyklos direktorius B. Nainys. 1933 m. įsteigus šį skyrių lektoriams sutiko būti kun. S. Kurliandskis ir pastorius E. Lejeris, be to, jie leido lektoriams vykstant į kaimus naudotis savo arkliais¹⁰³. Vietinės inteligentijos entuziazmas talkinti mokytojams universiteto veikloje dažnai greitai atšaldavo. Steigiant Liaudies universitetą Dusetose lektoriams sutiko būti 10 mokytojų, 2 kunigai, agronomas, gydytojas, rašytojas ir abiturientas. Tačiau netrukus, kaip teigta skyriaus ataskaitoje, „agrono-

⁹⁸ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Palangos skyriaus 1933 m. vasario–gegužės mėn. apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 177, l. 5.

⁹⁹ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Nemunėlio Radviliškio skyriaus 1933–1934 mokslo metų II semestro skaitytų paskaitų apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 178, l. 22–25.

¹⁰⁰ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Akmenės skyriaus 1934 m. kovo mėn. apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 172, l. 15.

¹⁰¹ 1930 m. lapkričio 17 d. LMTS aplinkraštis Dr. Basanavičiaus liaudies universiteto skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 148, l. 102.

¹⁰² Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Sedos skyriaus lektorių posėdžio, įvykusio 1932 m. sausio 17 d., protokolas Nr. 1, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933.

¹⁰³ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Žeimelio skyriaus lektorių posėdžio, įvykusio 1933 m. spalio 31 d., protokolas Nr. 1, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933, l. 25.

mas buvo pašauktas karinei prievolei atlikti, abu kunigai priversti atsisakyti, kiti atleisti ir dabartiniu laiku pasiliko 10 lektorių“ – taip mokytojai liko vieni¹⁰⁴.

Skyrių veikla tarpusavyje gerokai skyrėsi – tą nulėmė aplinka. Vienokių sąlygų būta Vieکشniuose, o kitokių, tarkime, Dusetose. Jei daugelyje vietų Liaudies universiteto užsiėmimai, kuriuos tiksliau būtų pavadinti tiesiog paskaitų skaitymu visuomenei, vykdavo tik šventadienio popietėmis, tai Vieکشnių miestelyje dirbta tris kartus per savaitę (ketvirtadieniais, šeštadieniais, sekmadieniais), lektorais buvo 12 vidurinės ir pradžios mokyklų mokytojų. Skaitytos gamtos ir visuomenės mokslų paskaitos, nepamirštant paskaitų „einamaisiais visuomenės gyvenimo klausimais“. Rudens semestro metu perskaitytos 57 paskaitos. Baigiantis rudens semestru universitetas turėjo 86 klausytojus – 48 vyrus ir 38 moteris. Jauniausiam klausytojui buvo 16, o vyriausiam – 36. Didžiausia klausytojų dalis – asmenys nuo 16 iki 20 metų. Iš 86 klausytojų 62 buvo lietuviai, 13 žydų ir 11 rusų. Tiesa, reikėtų pridurti, jog kitataučiai paprastai susirinkdavo tik į chorinio dainavimo pamokas¹⁰⁵. Tačiau toks idiliškas Liaudies universiteto veiklos vaizdelis kaip Vieکشniuose buvo retas – paprastai skyriaus veikla apsiribodavo pora paskaitų sekmadienio popietę.

Turint galvoje, jog paskaitos buvo savotiška pramoga renginiais neišlepintam kaimo žmogui, klausytojų netrūko, tačiau ir šis neišrankus klausytojas turėjo savo interesus. Šiuos interesus atskleidžia klausytojų aktyvumas renkantis į 1932 m. kovo mėn. Anykščiuose skaitytas paskaitas. Kovo 6 d. į paskaitą „Apkrečiamos ligos“ susirinko 104 klausytojai, tačiau vėliau buvusios paskaitos „Vladas Putvinskis“ klausėsi 83. Savaitėi praslinkus į paskaitą „Kryžiaus karai“ atėjo 62, tačiau vėlesnės paskaitos „Gėlių priežiūra“ klausėsi jau 84 klausytojai. Dar savaitėi praslinkus paskaitos „Graikų epas“ atėjo pasiklausyti 71 anykštėnas, tačiau tikras klausytojų antplūdis buvo po to skaitytoje paskaitoje „Gėlių priežiūra“ – jos klausėsi 152 žmonės¹⁰⁶.

Liaudies universiteto veikla peraugo paprastą švietėjišką veiklą. LMTS centro valdybai 1930 m. gegužę paskelbus „tautinės minties platinimo mėnesiu“, „grynai tautinio pobūdžio paskaitas“ LMTS skyriams nurodyta rengti Liaudies universiteto skyrių vardu¹⁰⁷. 1930 m. užsiėmimus Liaudies universiteto skyriuose rekomenduota pradėti spalio 5 d. nurodant, jog įžanginės paskaitos turi būti apie Vytautą Didįjį ir prezidentą A. Smetoną: „ypač turėtų būti gerai nušviesta jo visuomeninė ir kultūrinė veikla, taip pat reiktų išdėstyti jo pažiūras į tautinės vienybės ir valstybės stiprinimo ugdymą“, ir priminta, jog skyriai rudens semestro atidarymo proga nepamirštų pasiųsti sveikinimo telegramų Tautos vadui ir Švietimo ministrui¹⁰⁸. Sekant šiomis rekomendacijomis 1930 m. lapkričio 9 d. Liau-

¹⁰⁴ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Dusetų skyriaus 1930–1931 m. I semestro darbo apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 7.

¹⁰⁵ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Vieکشnių skyriaus 1930 m. veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 5.

¹⁰⁶ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Anykščių skyriaus 1932 m. kovo mėn. apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 172, l. 43.

¹⁰⁷ LMTS Centro valdybos 1930 m. vasario 14 d. aplinkraštis sąjungos skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 4, b. 19, l. 2.

¹⁰⁸ LMTS 1930 m. rugsėjo 23 d. aplinkraštis Dr. Basanavičiaus liaudies universiteto skyriams, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 148, l. 98.

dies universiteto Viekšnių skyrius atidarytas „su dūdų orkestru ir mokyk. J. Kirlio paskaita „Didvyrių reikšmė ir mūsų Tautos Vadas“¹⁰⁹.

Akivaizdu, jog Liaudies universitetas turėjo ne tik šviesti visuomenę, bet ugdyti tautinį identitetą ir diegti lojalumą politiniam režimui. LMTS ir Liaudies universiteto skyriai tai buvo gerai išsąmoninę: Liaudies universiteto Dusetų skyrius 1930–1931 mokslo metų antrajame semestre išipareigojo „laikytis dar griežčiaus tautiškos linkmės“¹¹⁰, o LMS Šiaulių apskrities komiteto ir skyrių 1936–1937 m. veiklos plane tarp priemonių „tautiškai idėjai platinti ir stiprinti“ atsiūrė ir išipareigojimas steigti Liaudies universiteto skyrius¹¹¹.

1932 m. pavasario semestras Liaudies universiteto Sedos skyriuje baigtas birželio 12 d., o birželio 13 d. surengtas prezidento A. Smetonos vardinių minėjimas, į kurį susirinko per 420 žmonių, „tame skaičiuje visų įstaigų viršininkai, tautiškų organizacijų ir žydų visuomenės organizacijų atstovai. Jaunlietuvių, šaulių ir skautai atsiuntė vėliavas su garbės sargyba“. Liaudies universiteto lektoriai susirinkusiems į minėjimą perskaitė tris trumpas paskaitas: „J. E. Antano Smetonos trumpa biografija“, „L. D. K. Kęstučio, jo gyvenimo apibūdinimas ir jo reikšmė Lietuvai“, „Antanas Smetona – Tautos vadas“. Pasak Liaudies universiteto Sedos skyriaus dekaną K. Olšausko, „iš ryto visas miestelis pasipuošė tautiškomis vėliavomis ir kai kurie buvo dekoruoti žalumynais ir įstatyti J. E. Valstybės Prezidento portretai. 20 val. vakaro vėliavos visur buvo nuimtos ir miestelis visas buvo iliuminuotas. Pažymėtina, kad net neturtingoji visuomenės dalis namus irgi iliuminavo“. Dekanas teigė: „Visas miestelis pilnai pagerbė savo Tautos Vadą, kas užskaitoma prie Un-to skyriaus nuopelnų. Jaunlietuvių pastatytų vartų užrašas: „Tautos Vade, mes su tavimi“, liko pilnai įgyvendintas“¹¹². Šio Liaudies universiteto skyriaus veikla sąmoningai buvo užžėsta iki prezidento vardinių, kurios Sedoje tąkart pirmą kartą ir viešai buvo paminėtos, todėl universiteto skyriaus posėdyje nutarta ateityje pavasario semestrą baigti gegužės 31 d., „nes pati idėja – Valstybės Prezidento vardines švėsti – jau pilnai visuomenėje įgyvendinta. Be to, lankytojų birželio mėn. sumažėjo perpus“¹¹³. Tuo tarpu Žeimelio skyrius savo nuopelnu laikė 1933 m. pirmą kartą Žeimelyje surengtą gruodžio 17 d. iškilmingą minėjimą¹¹⁴.

Lieka pridurti, jog valdžios keliama reikalavimai mokyklai ir mokytojui ugdyti tautinį identitetą ir diegti lojalumą politiniam režimui tik augo, o masiniam indoktrinavimui realizuoti puikiausiai tiko Liaudies universiteto skyriai.

¹⁰⁹ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Viekšnių skyriaus 1930 m. veiklos apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 5.

¹¹⁰ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Dusetų skyriaus 1930–1931 m. I semestro darbo apyskaita, *LCVA*, f. 952, ap. 1, b. 201, l. 7.

¹¹¹ LMS Šiaulių apskrities komiteto ir skyrių 1936–1937 metų veiklos planas, *LCVA*, f. 952, ap. 8, b. 7, l. 225.

¹¹² Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Sedos dekanato posėdžio, įvykusio 1932 m. birželio 17 d., protokolas Nr. 2, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933, l. 64.

¹¹³ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Sedos dekanato posėdžio įvykusio 1932 m. birželio 17 d. protokolas Nr. 2, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933, l. 64.

¹¹⁴ Dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto Žeimelio skyriaus lektorių posėdžio įvykusio 1934 m. sausio 15 d. protokolas Nr. 2, *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 933, l. 24.

IŠVADOS

1. Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjunga, peržengusi profesinei mokytojų sąjungai įprastas veiklos ribas, tapo mokytojų socialinės kontrolės institucija, ne tik palaikančia šiai sąjungai priklausančių narių lojalumą valdžiai, bet ir mobilizuojančia šios sąjungos narius konstruojant socialinę politinio režimo atramą ir indoktrinuoiant visuomenę.

2. Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjungos skyriai per dr. J. Basanavičiaus liaudies universiteto veiklą, politiniam režimui lojalias visuomenines organizacijas diegė visuomenėje lojalumą politiniam režimui ir ugdė tautinį identitetą.

Gauta 2004 05 20

Dangiras Mačiulis

ACTIVITIES OF DR. J. BASANAVIČIUS' UNION OF LITHUANIAN NATIONALIST TEACHERS (1927–1940)

S u m m a r y

The article reviews the activity of Dr. J. Basanavičius' Union of Lithuanian Nationalist (Tautininkai) Teachers, established in 1927. At that moment there already were two acting unions of teachers – the trade union and the union of teachers-Catholics. The Union of Lithuanian Nationalist Teachers, being protected by authorities, soon became the largest teachers' union, consolidating in its ranks the majority of teachers in Lithuania. This union was closely connected with the prop of the authoritarian A. Smetona's regime, Nationalist Union, and the Ministry of Education. The patronage of the Ministry of Education later turned into dependency upon it.

The Teachers Union showed no particular activity, but the members of its divisions developed broad activities beyond the formal boundaries of the union. These activities were clearly visible in public organizations, which became the social support of the political regime: in Lithuanian Nationalist Union (Tautininkų Sąjunga), Union of the Home Guards (Lietuvos Šaulių Sąjunga), Union for Vilnius Liberation (Vilniui vaduoti sąjunga), Young Lithuania association of youth (Jaunoji Lietuva).

These activities were induced by the authorities of Teachers Union itself and by the political regime. Members of the Teachers Union played a major role in the activities of public organizations and in this way actively contributed to the social support of the political regime through loyal public organizations.

A significant part of Teachers Union activities was the establishment of Dr. J. Basanavičius' People University. Departments of People University, founded on the initiative of Teachers Union, became an excellent instrument not only for public enlightenment, but also for fostering national identity and implanting loyalty towards the political regime.

Dr. J. Basanavičius' Union of Lithuanian Nationalist Teachers overstepped the usual boundaries characteristic of a teachers' trade union and became an institution of teachers' social control, not only upholding the union members' loyalty towards the authorities, but also mobilizing members of this union to provide support for the political regime and society's indoctrination.